

BİTLİS VİLAYETİ'NDE İDÂRİ TEŞKİLATIN KURULMASI İÇİN YAPILAN
HAZIRLIKLAR (1918)

THE PREPARATIONS MADE FOR ESTABLISHING OF ADMINISTRATIVE
ORGANISATION IN BITLIS PROVINCE (1918)

Yrd.Doç.Dr.Ismail EYYUPOĞLU*

A-TARİHSEL SÜREÇ

I.Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te Almanya'nın müttefiği olarak fiilen katıldı. Bu tarihten itibaren Kafkas Cephesi de hareketlenmeye başladı. Çarlık Rusyası ile Osmanlı arasında bu bölgede kanlı çarpışmalar oldu. Özellikle Sarıkamış kuşatmasında Osmanlı kuvvetlerinin, ağır kış koşullarına mağlup olması, bölgeyi Rus istilasına açık hâle getirdi. 1915 itibarıyla da Kafkas Cephesi'nde üstünlük Rus kuvvetlerinin elindeydi. III.Ordu'nun eksiklikleri bir türlü giderilememişti. 1916'da diğer cephelerden yapılan birlik kaydırmalarıyla oluşturulan II.Ordu'nun; III.Ordu'ya destek olmak için Elazığ, Diyarbakir bölgesinden başlatılacak bir harekâtla, Erzurum'un doğusundaki Rus birliklerini arkadan kuşatması düşünüldüyse de, II.Ordu'nun bir türlü eksikliklerini tamamlayamamasından ötürü bu plan gerçekleştirilemedi. Bu sırada Rus Kafkas Ordusu taarruza geçerek, Erzurum, Trabzon ve Erzincan'ı aldı. II.Ordu da Rus taarruzuna dayanamadı¹.

Taarruz Kafkas Cephesi'nin tümünde etkili oldu. Ruslar 3 Mart 1916'da Bitlis'i işgal etti. Buradaki Osmanlı kuvvetleri, Van Gölü Güney Müfrezesine bağlı birliklerdi. Ruslar baskın tarzında bir askeri harekâtla Bitlis'i ellerine geçirmişlerdi. Bitlis'in Ruslar tarafından işgali, Elazığ'a kadar olan bölge halkına etki yaptı. Birbiri arkasından gelen yenilgi haberleri ve her taraftan gelmekte olan muhacir kabileleri de bölge halkının moralini bozdu².

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Öğretim Üyesi, Erzurum.

¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, I, Ankara, 1993, s.1-3.

² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II, Ankara, 1993, s.209,210.

Ruslar özellikle Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordularına karşı üstün bir konumda olmalarına rağmen, Çarlık idaresi kendi iç bünyesinde büyük sorunlar yaşamaktaydı. I.Dünya Savaşı, bu açıdan Rusya için ayrı bir anlam ifade ediyordu. Sosyo-ekonomik sorunlardan kurtulabilmek bir fırsat olarak görülüyordu. Ancak umutlar boşa çıktı. Siyasi çalkantılarla birlikte, savaşın beraberinde getirdiği sorunlar, Rusya'nın durumunu daha da kötüleştirdi³. Buna rağmen 1916'nın ilk altı ayında, Rus Ordusu cephenin tamamında gücünü korumaktaydı. II.Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, 28 Mayıs'ta Diyarbakir'e geldi. Bitlis'in güneyinde V.Tümen, Muş'un güneyinde VIII.Tümen, Çapakçur'un doğusunda bir müfreze vardı. İkinci derecede dağ geçitleri yerli gönüllüler tarafından tutulmaktaydı. Bu bölgenin kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ydı⁴. Bugünlerde Osmanlı ve Rus kuvvetleri arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Cephenin dengesi Rusların lehine bir seyir izlerken, Mustafa Kemal Paşa'nın üstün askeri dehası kendini göstermiş, komutası altındaki tümeni hazırlanmış mevzide tutmayarak daha güneye çekmiş, böylece hem zaman kazanılmış, hem de asker kaybı önlenmişti. XVI.Kolordu daha sonra taarruz ederek, 3 Ağustos 1916'da Muş'u ve 8 Ağustos 1916'da Bitlis'i Ruslardan geri aldı⁵.

1916-1917 Kışı, her iki ordu'nun daha ziyade karla mücadelesi şeklinde cereyan etti. Karşılıklı keşif faaliyetleri ve siper baskınları da iklimin el verdiği ölçüde yapılmaktaydı. Her iki tarafta büyük sıkıntılar içerisindeydi⁶. Cephede bu gelişmeler yaşanırken, Rusya yeni bir dönem başlamak üzereydi.

İhtilalin şartları artık oluşmuştu. Marksizm'in etkisiyle 8 Mart 1917'de başlayan halk hareketi, Çar II.Nikolay'ın 16 Mart 1917'de tahttan feragat

³ "Savaş başladığı zaman Rusya tam bir kaynaşma içinde bulunuyordu. Duma'nın açılması, fikir akımlarının su yüzüne çıkmasını kolaylaştırmış, lâkin aynı zamanda da kaynaşma ve çatışmaları şiddetlendirmişti. Savaşın güçlükleri, savaşta başarı elde edilememesi, Boğazların açılmaması ve Rusya'nın müttefiklerinden yardım alamaması, iç şartları gündən güne gerginleştirdi. Halkın gıda sıkıntısı da buna eklenince", Rusya için işler daha da zorlaşmıştı. (Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1918, Ankara, 1988, s.131.)

⁴ Fahri Belen, 20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 1973, s.290.

⁵ "Bu olayın müjdelenmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım tebrik ve teşekkür telgrafı çok öğücü mahiyette olup, hakkında 'dahi' kelimesi kullanılmıştı." (Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, I, İstanbul, 1992, s.259-264.)

⁶ Osmanlı birlikleri alınan önlemlere rağmen, ulaşım alanında zorluklar yaşanmaktaydı. İnsan kaynağının tükenmesi yüzünden ulaştırma zamanında yapılamamaktaydı. Üstelik firar olaylarında da artış olmuştu. Savaşın başından beri Rus Kafkas Ordusu'nun yüzbin kadar kayıp vermişti. İnsan kaynağı bol olan Ruslar bile bu kayıplarını tamamlama olanağı bulamamıştı. (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, II, s.413.)

etmesiyle sonuçlandı. Böylece üçyüz yıldan beri devam eden Romanovların hükümlerine sona erdi⁷. Rus askerleri Kafkas Cephesini boşaltmaya başladı. Bir başıbozukluk cephenin tamamına hakim oldu. Kaçan askerlerin amacı evlerine dönmektir. Ruslar otorite boşluğunu doldurmak için bir şey yapmadı. Zaten bunu düşünecek zamanları da yoktu⁸. 1917 Ekim İhtilali'nden sonra Kafkas Cephesi'ndeki Rus askerleri artık Bolşevik propagandasının etkisi altında cepheyi küteller halinde terk etmeye başlamışlardı. Disiplinsizlik, çapulculuk, yağmacılık ve başıbozukluk en üst seviyedeydi. Boşaltılan bölgelerde Ermeniler, Müslüman halkı katletmeye başlamıştı⁹. Rusya'da belirginleşmeye başlayan yeni rejim, zaman kaybetmeden savaştan çekilmek için harekete geçti. Hem Avrupa Cephesi'nde, hem de Kafkas Cephesi'nde mütareke ve barış görüşmeleri için girişimler başlatıldı. Bu bağlamda Osmanlı ile yapılacak müzakerelerde, Maverâ-yı Kafkas Komiserliği¹⁰ ile Rus Kafkas Ordusu'nun temsilcileri ön planda oldu¹¹.

Mütâreke görüşmeleri için süreç, 4 Aralık 1917'de başladı. Oldukça zorlu geçen bir dizi görüşmeden sonra, 18 Aralık 1917'de iki taraf arasında Erzincan Mütarekesi imzalandı¹². Bu mütarekenin anlamı, Osmanlı Devleti için oldukça büyüktü. I.Dünya Savaşı'na Anlaşma Devletleri safında katılan Çarlık Rusyası, savaşın sonunu göremeden yıkılmıştı. Böylece Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde yaşadığı sıkıntıları, kısmen de olsa giderebilme imkânını da bulabilmişti.

⁷ "8 Mart 1917'de Petersburg sokaklarında halk gösterilere başladı. İşçilerde işlerini bırakıp, greve başladılar ve gösterilere katıldılar. İki gün içinde bütün şehir ayaklandı ve hükümet kuvvetleri ile kanlı çarpışmalar oldu...10 Mart'ta durum gerçek bir ihtilal halini aldı. 12 Mart'ta Petersburg'da İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti kuruldu ve hükümet görevlerini üzerine aldığı ilan etti". (Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1918, s.131.)

⁸ Rusya'nın durumunu en iyi eski müttefikleri olan İngiltere ve Fransa bilmekteydi. Bu iki devlet Rusların savaş dışı olmalarından sonra, Kafkas Cephesi'ni Ermeni ve Gürcü askerleriyle doldurmaya başlamışlardı. (Naki Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar 1905-1920, Ankara, 1998, s.80.)

⁹ "III.Ordu Kumandanı Vehib Paşa, birkaç defa Rus orduları başkumandanına müracaat ederek, kendisinden cephe gerisindeki bu son derece elem verici olaylara bir son verilmesini istemişti. Bu konuda verilen birçok vaat ve sözlere rağmen, bir netice alınamamış ve böylece zalimce davranışlara maalesef mani olunamamıştı." (Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, İstanbul, 1997, s.294.)

¹⁰ Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nin bölge üzerindeki etkisinin bir sonucu olarak, 28 Kasım 1917'de Maverâ-yı Kafkas Komiserliği kuruldu. (İbrahim Ethem Atınur, Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921, Ankara, 2001, s.5.)

¹¹ Selami Kılıç, Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998, s.99-102.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, III/4, Ankara, 1991, s.95.

Erzincan Mütarekesi'nin uygulanması esnasında çıkması olası sorunları çözümlenebilmek için karma komisyonlar kurulmuştu. Bu komisyonlara her iki ordu kumandanlığından da delegeler tayin edilmişti. Komisyonlar; Bitlis, Fem, Refahiye, Kelkit ve Espiye'de bir araya gelmişlerdi¹³. Bu arada Osmanlı Ordusu'nun kuruluş ve konuşunda da değişiklikler yapıldı. II.Ordu'ya bağlı olan IV.Kolordu Ali İhsan Paşa komutasında V. ve XII. Piyade Tümenleri, VIII.Piyade Tümeni'ninden XXXVI.Piyade Alayı, Van Gölü Cenup Müfrezesi, Milis ve gönüllüler III.Ordu'nun emrine verildi. Van Gölü Cenup Müfrezesi Van Gölü'nün güneyinde, V.Piyade Tümeni Bitlis'in kuzeyinde, bir müfreze de Muş'taydı. XII.Piyade Tümeni'de Çapakçur'daydı¹⁴.

Erzincan Mütarekesi'nden sonra sıra barış antlaşmasına geldi. Barış görüşmeleri 27 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta başladı. 3 Mart 1918'de antlaşmanın imzalanmasıyla sona erdi. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da Rus işgali altındaki bölgeyi yeniden egemenlik sahasına katmıştı¹⁵. Artık Osmanlı Devleti'nin bölgede yeniden kurumsal yapısını oluşturması gerekmektedir. Bu amaçla hükümet bünyesinde hazırlıklar yapılmaya başlandı.

B-ERZINCAN MÜTAREKESİ'NİN İMZALANMASINDAN SONRA ORTAYA ÇIKAN İDARİ YAPILANMA SORUNU

Erzincan Mütarekesi'nden sonra 24 Aralık 1917'de Enver Paşa, Ruslar tarafında boşaltılacak bölgelerde idarî teşkilâtın kurulması için ne tür hazırlıklar yapılması gerektiği konusunda Dahiliye Nezâreti'nin çalışma başlatmasını istedi. Bölgedeki ordu kumandanlıklarının konu ile ilgili görüşleri alındı. III.Ordu Kumandanı Vehib Paşa, tahliye edilecek bölgelerde konuşlandırılacak askeri kuvvetlerin, idari taksimat ve güvenlik konularının dikkate alındıktan sonra belirlenmesi gerektiğini ifade etti¹⁶.

¹³ Kılıç, Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, s.105.

¹⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, II, s.429.

¹⁵ Kurat, Türkiye ve Rusya, s.384.

¹⁶ Bununla birlikte orduya danışmanlık yapmak üzere konusunda yetkin, üst seviyedeki memurların bölgeye tayininin gerekliliği üzerinde durdu. Ona göre bölgede derhal bir jandarma teşkilâtının varlığı elzemdi. Polis teşkilâtının da yeniden oluşturulması için daha önce bu bölgede çalışmış ve savaş sebebiyle başka bölgelere tayin edilmiş memurlarında zaman kaybetmeksizin eski görevlerine nakledilmelerinin uygun olacağını belirtmekteydi. Savaş sebebiyle evlerini terk etmiş olan muhacirlerin aileleriyle birlikte evlerine dönmeleri konusunda mevsimin el verdiği ölçüde hareket edilmesinin daha uygun olacağını vurgulamaktaydı. Bu arada salgın hastalıklara karşı aşılama işlemleri de aksatılmamalıydı. Adli teşkilât kuruluncaya kadar divan-ı harpler davalara bakmalıydı. (İsmail Eyyupoğlu, Elviye-i Selâse'de İdarî Teşkilatlanma 1918-1921, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003, s.28,29.)

Bölgenin geneli üzerine son değerlendirmeyi Dahiliye Nezâreti yaptı. Hazırlanan rapor, Talât Paşa'ya sunuldu. Buna göre III.Ordu bölgesinde Ruslar tarafında teslim edilecek arazide eski idari taksimata göre, temin edilecek memur kadrosuyla birlikte mülkî idare kurulacaktı. Memurların tayin edilemediği yerlerde de askeri birliğin en yüksek rütbedeki subayı mutasarrıflık görevini geçici olarak üstlenecekti. Bölgeye İstanbul'dan polis tayini için şartlar henüz uygun olmadığından, askeri birliklerde okur-yazar çavuşlardan bu ihtiyacın karşılanması uygun görülmüştü. Mültecilerin iadesi konusunda da gerekli tedbirlerin mülkî memurlarla birlikte askeri merciler sorumlu olmalıydı. Buraya gönderilecek memurların bir maaş tutarındaki ödenekleri ile birlikte, eski köy ve kasabaların yeniden inşası gerektiğinden, yeterince tahsisat henüz ayrılmamıştı. Bölgenin yeniden yapılandırılması için yeni nahiye kanunu yürürlüğe girinceye kadar; Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde var olan nahiyelerin iki katına çıkarılması için nahiye ödeneğinin artırılması gerekliydi¹⁷.

Bu arada bölgede gerçekleşmesi olası olaylara karşı önlem olarak, örfi idarenin (sıkıyönetim) kurulması yönünde, yasal tedbirler alınması yoluna da gidilecekti. Bu amaçla 15 Ocak 1918'de "İdâre-i Örfiye Karamamesi"nde değişiklik yapılacaktı ve 18 Ocak 1918'de Takvim-i Vekâyi'de yayınlanacaktı. Buna göre sıkıyönetimin ilan edildiği bölgelerde, devlet idaresine ait güvenlik görevinin Meclis-i Vükelâ'ca ayrıştırılması ve tayin edilen ya da gelişigüzel ilan olunacak kısmı, askeri idareye geçecekti. Bu görevle ilgili olarak, askeri idarenin alacağı kararlar, bölgesel güvenlik güçleri tarafından uygulanacaktı. Bu kanunun uygulanmasından Harbiye ve Dahiliye Nezâretleri sorumlu olacaktı¹⁸.

Osmanlı bürokrasisi bölgeyi bir bütün olarak değerlendirmekteydi. Otorite boşluğunu önlemek için de mülkî idareyi zaman kaybetmeksizin eldeki olanaklar doğrultusunda kurmayı gerekli görmekteydi. Bu süreçte III.Ordu Kumandanlığı'na önemli görevler düşmekteydi. Mülkî idare ile ilgili konularda, orduya yardımcı olmak üzere üst düzey bir sivil memurun görevlendirilmesi, bu açıdan oldukça önemliydi. Bu bir geçiş süreciydi. Yaşanılan sıkıntılar ne kadar az olursa, mülkî teşkilâtın kurulması da o kadar sağlam olacaktı. Bu iki unsur

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti (DH), İdâre-i Umûmiye (İ-UM), 20/20, 13/37-3,4,5.; Eyyupoğlu, Elviye-i Selâse'de İdarî Teşkilatlanma, s.30,31. Mültecilerin iadesi ile ilgili olarak, Rusların işgal ettiği bölgede 1916 Ekim ayı itibarıyla; Bitlis ve Van'dan Diyarbekir'e ikiyüzbin kişi mülteci olmuştu. Bölgenin tamamındaysa, altıyüzellidokuzbin yüz kişi yurtlarını terk etmişti. 1919'da ise genel toplamın dokuzyüzikibinsekizyüzaltmışbeş'e ulaştığı bildirilmekteydi. 1920'de ise bu rakam sadece Bitlis ve çevresinde yüzyirmisekizbinikiyüzirmisekizdi. (Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası, İstanbul, 2001, s.238,239.)

¹⁸ Düstûr, Tertib-i Sâni, X, İstanbul, 1928, s.67.

arasındaki denge, özellikle III.Ordu Kumandanlığı ile Dahiliye Nezâreti arasındaki işbirliği ile doğru orantılıydı.

C-KAPANCIZÂDE HAMİD BEY'İN MÜLKÎ İDARE'NİN KURULMASINA KADAR III.ORDU KUMANDANLIĞI'NA YARDIMCI OLMAK ÜZERE GÖREVLENDİRİLMESİ

III.Ordu Kumandanlığı ile Dahiliye Nezâreti arasında yapılan yazışmalardan sonra idari konularda yardımcı olması amacıyla, üst düzey bir memurun görevlendirilmesi düşünüldü. Bu göreve Kapancızâde Hamid Bey¹⁹ getirildi.

Hamid Bey idari yapılanma konusunda uzman bir kişiydi. Dahiliye Nezâreti bünyesinde çalışırken, dürüstlüğü ve çalışkanlığının bir sonucu olarak, vekâleten yürüttüğü Teftiş Heyeti Müdürlüğü'ne 30 Ekim 1915'te Talat Paşa tarafından asaleten atanmıştı. 16 Şubat 1916'da Erzurum'un Ruslar tarafından işgali üzerine, bölgeyi boşaltan halkın, yığınlar halinde daha güvenli bölgelere nakli esnasında ortaya çıkabilecek sorunları çözmek için, Sivas ve Samsun bölgelerinde incelemelerde bulunmuştu. Dönüşünde Köy Kanunu Yasa Tasarısı'nın hazırlıklarını yapmak üzere Bulgaristan, Romanya ve Macaristan da çalışmalar yapan heyetin içinde yer almıştı²⁰.

Ruslar tarafından boşaltılan bölgelerde kurulacak idari teşkilât için devlet kurumları arasında yazışmalar yapılırken, Dahiliye Nezâreti, Macaristan'da bulunan heyetin bu işle ilgilenmesi yönünde karar almıştı²¹. Alınan karar uyarınca yapılacak işlemlerde kısa sürede başlatılmıştı.

¹⁹ Kapancızâde Mehmet Ali Efendi'nin oğludur. 1878'de Rodos'ta doğdu. Onbeş yaşına kadar İtalyan Alyans ve Rodos Frer okullarında eğitim gördü. Mülkiye'den iyi derece ile mezun oldu. 1902'de tayin edildiği Cezair-i Bahr-i Sefid Maiyet Memurluğu'nda, Meis, Kerpe kazaları kaymakam vekilliklerinde, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Umur-u Ecnebiye Müdür Vekâleti'nde bulunup stajını tamamladıktan sonra 1906'da Karacaabat, 1909'da Köprülü kaymakamlıklarında görevlendirilmişti. Sonra da Selanik Vilayeti İstilaat Komisyonu üyeliğine getirilmişti. 1911'de Tokat, 1913'de Çanakkale Mutasarrıflığı'na tayin edilmişti. 1914'te Diyarbekir Valiliği'ne, 1915'te Birinci Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne getirildi. Bu dönemde Dahiliye Nezâreti Teftiş Heyeti Müdür Vekillğine tayin edildi. (Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara, 1954, s.472.)

²⁰ Halit Eken, Kapancızade Hamid Bey, İstanbul, 2008, s.27,28.

²¹ BOA, DH/İ-UM, 20/20, 13/37-5. Hamid Bey yapmış olduğu gezi ile ilgili olarak, hatırlarında; "Bir 'Köy Kanunu' hazırlanmasına yardımcı olmak üzere civar, daha doğrusu bizimle az çok ilişkisi olan memleketlerde tetkikat ifası kararlaştırıldı. Bu madde ile alakadar bulunmuş arkadaşlardan İdare-i Hususiye Müdürü Süleyman Fehmi, Mülkiye Müfettişi Ahmet Münir, Nüfus Müdürü Refet Beylerle beraber Bulgaristan'da işe başladık, Macaristan'da nihayet verdik...Tetkikatımız neticesinde Fransız komünlerinin benzeri olan Bulgar teşkilâtını model ittihaz etmeye karar verdik.

Hamid Bey'in bu göreve resmen atanabilmesi için Meclis'i Vükelâ tarafın karar alınması gerekmektedir. Bu doğrultudaki karar 1918 Şubat'ının başlarında çıktı. Kararın özeti şöyleydi: "Ruslar tarafından işgal edilen arazinin tarafeyn kumandanları arasında teslim ve tesellüm muamelesi icra edilerek, idâre-i mülkiyenin tesisine kadar, ordu kumandanına müzâharet etmek üzere bir memurin-i mülkiye tayini karar-ı tebliğ iktizâsının ve bu memuriyete Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umûmisi Hamid Bey intihab olduğundan bahisle, mumâileyh Hamid Bey ve refakatinde bulunması zarurî olan mülkiye müfettişine verilecek harcırah ve yolluk miktarlarına müstenid Dahiliye Nezâreti'nin..." ilgili tezkiresi okundu²².

Karar kısmında ise bu göreve tayin edilenlerin alacağı günlük harcırah bedelleri belirlendi. "Mumâileyh Hamid Bey'e üç ve refakatindeki mülkiye müfettişine iki lira yevmiye itâsı ve harcırahın mesarif-i hakikiye üzerinden tesviyesi münasib görüldü..."²³. Yapılan tayinin Meclisi Vükelâ'da karara bağlanmasından sonra, III.Ordu Kumandanlığı'na bilgilendirmede bulunuldu. Mülkî idarenin kurulmasına kadar, ordu kumandanına yardımcı olmak üzere, Hamid Bey'in tayinin yapıldığı belirtildi. Bazı bürokratik işlemlerin ve konu ile ilgili görüşmelerin tamamlanmasından sonra kendisinin yola çıkacağı, 4 Şubat 1918'de Vehib Paşa'ya bildirildi²⁴.

Hamid Bey'i zorlu bir görev beklemekteydi. Beraberinde görevlendirilen Mülkiye Müfettişi, Kemal Bey'di. Suşehri, Erzincan, Erzurum güzergâhıyla 1918'in Mart ayında Trabzon'a vardı. 15 Nisan 1918'e kadar orada kaldı²⁵. Bir sonraki görev yeri Batum olacaktı. Hamid Bey, Batum'da Evliye-i Selâse'de idâri teşkilâtın kurulması ve buranın geleceğini belirlemek üzere yapılacak olan referandumu takipten sorumlu kurulun başında bulunan, Dahiliye Nezâreti Müsteşarı Abdulhalik Bey ile birlikte çalışması, bizzat Dahiliye Nezâreti tarafından uygun görülmüştü²⁶.

Hamid Bey'in Bitlis, Musul, Sivas, Diyarbekir ve Mamurat'ülaziz (Elazığ) vilayetlerinde kurulacak mülkî idareye yardımcı olmak amacıyla müşavirlik görevi²⁷ işte bu tarihler arasında olacaktı. Kendisi III.Ordu bölgesinde çalışacaktı. Erzurum ve Trabzon'da görev alanı içerisindeydi. Onun görüşleri,

Kanunu da ona göre hazırladık. Bu kanunun aramızda en çok münakaşaları davet eden maddesi; nahiye müdürlerinin hükümetce tayini, ya da halk tarafından seçilmesi arasında yapılacak tercih üzerineydi". (Eken, Kapancızâde Hamid Bey, s.496.)

²² BOA, Meclis Vükelâ (MV), 211/62.

²³ BOA, MV, 211/62.

²⁴ BOA, DH/Şifre Kalemi (ŞFR), 84/15.

²⁵ Eken, Kapancızâde Hamid Bey, s.497-500.

²⁶ BOA, DH/ŞFR, 87/14.

²⁷ BOA, DH/ŞFR, 84/154.

olanaklar ölçüsünde uygulanılacaktı. Gösterilen çabaların başarılı olup olmadığını dönemin şartları belirleyecekti.

D-İDÂRİ TEŞKİLÂTIN KURULMASI İÇİN ALINAN KARARLAR VE UYGULAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Hamid Bey bir taraftan mülkî idare konusunda Ordu Kumandanlığı'na danışmanlık yaparken, diğer taraftan da yapılması gerekenlerle ilgili olarak, Dahiliye Nezâreti'ni bilgilendirmekteydi. Ancak savaşın bölge üzerinde yarattığı yıkım, alınacak tedbirleri de zora sokmaktaydı. Güvenliğin sağlanması bu açıdan çok önemliydi.

Bölgenin içerisinde bulunduğu olağanüstü şartlardan ötürü, öncelikli olarak sıkıyönetim ilan edildi. Bu amaçla da ilgili kanunda değişiklik yapıldı. 10 Ocak 1918'de yapılan düzenleme ile sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde mülkî idareye ait görevler ve ona bağlı güvenlik güçlerinin idaresi, belirlenecek esaslar doğrultusunda, askeri idarenin sorumluluğunda olacaktı. Askeri idare tarafından belirlenecek kararlar, mahalli güvenlik güçleri tarafından uygulanacaktı²⁸.

Dahiliye Nezâreti Bitlis, Musul, Sivas, Diyarbekir ve Mamuretü'l-Aziz vilayetlerine 25 Şubat 1918'de gönderdi. Bu yazıda; mülkî idarenin kurulmasına kadar III.Ordu Kumandanı'na yardımcı olmak üzere bir mülkî memurun tayin edildiği konusunda bilgilendirmede bulundu²⁹.

Bölgede idâri bağlamda öncelikli olarak adliye teşkilâtının kurulması için neler yapılması gerektiği üzerinde duruldu. Savaş şartlarının hüküm sürdüğü bir coğrafyada adaletin sağlanabilmesi için üretilecek çözümler, eldeki imkânlar ölçüsünde olacaktı. Bu bağlamda askeri yargı kurumlarından faydalanılacaktı. Adli teşkilâtın kuruluşuna kadar, sıkıyönetimle ilgili kurallar geçerli olacaktı. Bununla birlikte teşkilât bünyesinde ihtiyaç duyulan kadroların oluşturulması için de; askere alınmadan önce adliye teşkilâtında çalışmış memurların bir an önce terhis işlemlerinin yapılması istendi. Böylece zaman kaybedilmeden mahkemelerin kurulmasına çalışılacaktı³⁰.

Adliye Teşkilâtı'nın kalıcı surette oluşturulmasından önce yapılması gerekenlerle ilgili kararname 22 Nisan 1918'de yayınlanabilecekti. Buna göre bu bölgede görev alacak kadılar (hakimler), asli görevlerine ek olarak, sulh hakimleri kanunundaki mahkeme etme kurallarına uygun bir surette, ticaret ve hukuk kanunlarının uygulanmasında sulh hakimlerinin yetkileri içerisindeki görevleri de üstleneceklerdi. Ayrıca ceza kanunu içerisinde yer alan suçlar da,

²⁸ Düstûr, Tertib-i Sâni, X, s.67.

²⁹ BOA, DH/ŞFR, 84/154.

³⁰ BOA, DH/ŞFR, 84/154.

cinayet davaları dahil olmak üzere, savcının da hazır bulunmasıyla karara bağlayacaklardı. Hakimlerin görev yaptığı yerlerde birer savcı (müdde-i umûmi) ve sorgu hakimi (müstantık) bulunacaktı. Sorgu hakiminin kararları aleyhine, davacının ilgili kanun maddesinde belirtilen şartlardan dolayı itirazı, belirtilen kararların uygulanmasına engel olamazdı. Sorgu hakimlerinin uygun görecekları yargılamanın reddi, tutuklama ve serbest bırakmaya dair kararların uygulanması, mahkeme başkanının (reis) onayına bağlı değildi. Hakimler suçlama makamının görevi ile de yükümlüydü. Ancak bu görev sırasında yapacakları soruşturmada eksiklik görürlerse, dava ile ilgili evrakı sorgu hakimine iade edebileceklerdi. Bu karamameye göre ihtiyaç duyulan kadrolar, yavaş yavaş oluşturulacak ve gerekli yerlere gönderilecekti. Mahkeme kadrosunun tayini ve görev yerlerine gitmeleri, Adliye Nazırı tarafından tebliğ olunacaktı³¹.

Bir an önce tedbir alınması gereken konularda birisi de güvenlikti. Bunu sağlamak için jandarmaya ihtiyaç duyulacaktı³². 1 Mart 1918'de Mamuretü'l-Aziz bölgesine bağlı olan Bitlis Jandarma Alayı'nda yetmiş tane subay, bindokuzyüziki er ve erbaş bulunmaktaydı³³.

Jandarma teşkilâtının ihtiyacı olan kadroların oluşturulması ile ilgili olarak, "Depo Kıtaatının Heyet-i Talimiyesi"nden³⁴ faydalanılması düşünülmüştü. Yani

³¹ Düstür, Tertib-i Sâni, X, s.501.

³² "Jandarma gerek Balkan Savaşı'nda ve gerekse sonraki savaşlarda ülkenin güvenliği ile görevlendirildiği gibi memleketin savunulmasında, ordu birlikleri arasında başarılı hizmetler almıştı. Meşrutiyetten sonra doğruca Harbiye Nezâreti'ne bağlanan bu sınıf, her bakımdan ordu tarafından desteklenmiş ve muharip sınıflardan farksız bir hale getirilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın devamı süresince ve İstiklâl Savaşı'nda ülkenin güvenlik hizmetine en başarılı bir şekilde katılan jandarma sınıfında en büyük teşkilât alaydı. Alaylar çeşitli taburlardan oluştuğu gibi, taburlar da birkaç bölükten oluşmuştu." (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/6, Ankara, 1996, s.149.)

³³ "Mamuratü'l-Aziz Bölgesine bağlı diğer alayların durumu da şöyleydi: Mamuratü'l-Aziz Jandarma Alayı; yetmişyedi subay, binikiyüzyetmişüç er ve erbaş. Van Jandarma Alayı; yetmişüç subay, bindokuzyüzsekseniki er ve erbaş. Diyarbekir Jandarma Alayı; altmışdokuz subay, binbeşyüzdoksaniki er ve erbaş. Ruslar tarafından boşaltılan bölgenin tamamı göz önünde bulundurulduğunda Trabzon Bölgesinde bulunan Erzurum Jandarma Alayı; doksanbeş subay, binsekizyüzyetmişaltı er ve erbaş. Trabzon Jandarma Alayı; altmışsekiz subay, binüçyüzseksenüç er ve erbaştan oluşmaktaydı." (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, I, Ankara, 2002, s.605.) Bu birliklerin künyeleri, görev yaptıkları bölgelerin işgali sonrasında da değişmemiştir.

³⁴ Balkan Savaşı'ndan edinilen tecrübelerden hareketle Harbiye Nezâreti tarafından ordunun eğitimine daha fazla önem verilmeye başlandı. Alman İslah Heyeti'nin gelmesinden sonra, bu konuda büyük ilerlemeler sağlandı. I.Dünya Savaşı öncesinde yer yer açılmış olan talimğâhlar ve kurulan örnek birliklerde yetişen astsubay ve subaylar, olgun bir duruma gelmeye başlamışlardı. Bu açıdan Osmanlı-Alman birlikteliği faydalı sonuçlar vermişti. I.Dünya Savaşı'nın yarattığı sıkıntılara rağmen, savaşın sonunda silahlı kuvvetlerin; er, astsubay, subay ve komutanlarının durum ve

orduya yeni katılmış ve askeri kıtalarda görev almamış, acemi askerleri eğitmekle sorumlu olanlardan jandarma sınıfına kaydırmalar yapılmalıydı. Bunun birlikte karargâh bölüklerinden, tümenlerin hücum birliklerinin alay seviyesindeki taburlarından ve ordunun emrinde bulunan, bütün jandarma subay, erbaş ve erlerinden derhal jandarma teşkilâtının oluşturulması istendi³⁵.

Bu amaçla bölgeye gönderilecek memurlara, olağanüstü şartlar normale dönüşüncüye kadar, aldıkları maaşın bir misli derecesinde ödenek verilecekti. Yol harcırahlarının, gerçek yol giderleri üzerinden ödenmesi uygun görülüyordu. Bu konuda hazırlanan kanun tasarısı, kanun şekline dönüşüncüye kadar, gerek nezâret, gerekse diğer dairelere mensup olanların öncelikli olarak görev yerlerine varmalarında, yol harcırahlarının seferberlik tahsisatından verilmesi kararlaştırılmıştı³⁶.

Bu konuda hazırlanan kanun tasarısı kabul edilerek, 5 Nisan 1918'de yürürlüğe girecekti. Buna göre düşmandan geri alınan bölgelerde istihdam edilecek olan bütün memurların, buna sonradan oluşturulan ek bütçelerden ve il özel idarelerinden maaş veya ücret alan bütün memurlar, öğretmenler ve hizmetlilerin, payına ayrılmış olan olağanüstü aylıkları şöyle tespit edildi. Bin kuruşa kadar maaş veya ücret alanlara yüzde yüzeli; bin kuruştan üçbin kuruşa kadar maaş veya ücret alanlara yüzdeyüz; üçbinbir kuruştan yukarı maaş veya ücret alanlara yüzdeyetmişbeş; yüzdeyüz oranında olağanüstü ödenekten ücret almaya hak kazananlar, olağanüstü ödenek ücreti bundan aşağı olmamak şartıyla binbeşyüz ve yüzde yetmişbeş oranında hak kazananların olağanüstü ödenek ücreti, aşağı olmamak şartıyla üçbin kuruşa denk gelecekti³⁷.

İlgili kanunun çıkmasına rağmen, ödenek ve yol harcırahi konusunda ordu kumandanlığının yetki alanında bulunan mülkî idare birimlerinde, halâ bu konu tam bir netlik kazanmamıştı. Bazı kaymakamlıklar doğrudan doğruya, Dahiliye Nezâreti ile bağlantıya geçerek, ayrıntılı bilgi istemekteydi. Dahiliye Nezâreti'de ödenek konusundaki yeni oranları, bunu talep eden makamlara 7 Nisan 1918'de telgrafla bildirdi. Ayrıca daha fazla bilginin posta aracılığıyla gönderildiği bilgisini ekledi³⁸.

yetenekleri üstün bir dereceye ulaşmıştı. I.Dünya Savaşı, Türk Silahlı Kuvvetleri için en faydalı okul olmuştu. (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/6, s.244.)

³⁵ BOA, DH/ŞFR, 84/154.

³⁶ BOA, DH/ŞFR, 84/154.

³⁷ Bu ödenek her dairenin memurları ve çalışanlarının olağanüstü ödenek ücretlerinin fasıllarında bulunan ilgili ücret meyanında düzenlenir. Emekli aylığı ve savaş vergisi gibi kesintilere de bağlı değildi. Borç karşılığı haciz işleminden muaf tutulmuştu. Emeklilik, yetim maaşı ödeneğinde de göz önünde bulundurulmuştu. (Düstür, Tertib-i Sâni, X, s.367.)

³⁸ BOA, DH/ŞFR, 86/61.

Ruslar tarafından boşaltılan bölgelerdeki en büyük sorunlardan birisi de mültecilerin durumu ile ilgili olarak alınacak karardı. Bitlis, Van, Erzurum ve Trabzon gibi illerde bu konunun muhatabı olan binlerce insan bulunmaktaydı. Rus işgali ile birlikte evlerini terk eden bu Müslümanların artık memleketlerine dönmeleri gündeme gelmişti. Ancak içinde bulunulan şartlar, hükümet tarafından yapılacak müdahaleleri de zorlaştırmaktaydı. Mültecilerin memleketlerine gönderilmesi için belirlenecek tarihler, iade yapılacak yerlerdeki bölgesel yetkililerce belirlenecekti. Gerekli işlemlerin takibi için de önceden belirlenmiş bir talimatname uygulanacaktı³⁹.

Bu talimatname Meclis-i Vükelâ'da son şeklini aldıktan sonra kabul edilmiş ve Dahiliye Nezâreti Aşair ve Muhacirin Müdiriyyet-i Umûmiyesi tarafından basılarak, ilgili birimlere gönderilmişti. Talimatname'nin başlığı "Ahvâl ve zarûret-i harbiye neticesiyle bir müddet işgal altında kalmış olan vilâyat ahalisinden dahile mecbur iltica olanların suret-i sevk ve iadesi hakkında talimatname" idi. Yapılacak işlemlerin takibinden ilgili genel müdürlüğün "Sevkiyat Şubesi" sorumluydu. Bu şube tarafından ordu kumandanlıklarına gönderilen yazılarda, talimatnamenin uygulanması sırasında, bütün resmi memurların büyük bir itina ile çalışmaları istenmekteydi. Talimatnamenin tamamı dört bölüm ve kırkbir maddeden oluşmaktaydı. Birinci Bölüm "İstilaya uğrayan mahallerin işgal ve asayişin temini"; İkinci Bölüm "Mültecilerin suret-i iade ve sevkleri"; Üçüncü Bölüm "Mülteci kabilelerinin suret-i tertib ve sevk"; Dördüncü Bölüm "Mültecilerin memleketlerinde suret-i iskânları" hakkındaydı⁴⁰.

Mültecilerin bu talimatnameye göre yaşadıkları vilayetlere, kazalara ve köylere yönlendirilmesi, Meclis-i Vükelâ'ca karar altına alınmıştı. Ancak, dikkat edilmesi gereken bir konu vardı. O da Bitlis, Musul, Sivas, Diyarbakir, Mamuratü'l-Aziz vilayetlerinde iâşe (beslenme) konusu düzenlenmeden önce, halkın geri gönderilmemesi gerekmektedir. Bu konuda öncelikli olarak Harbiye Nezâreti tarafından bölgedeki askeri makamlar bilgilendirilmiş ve iâşe sorununa dikkatleri çekilmişti⁴¹.

³⁹ Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası, s.239-241. İlgili talimatnamenin onüçüncü maddesine göre; "Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, vilâyati dahiline gidecek ahalinin dahil-i vilâyatta memleketlerine iadeleri için lazım gelen tertibat ve tesisat mahalleri memurin-i mülkiyesi tarafından tayin ve tatbik edilecektir". BOA., DH/İ-UM, 20-18/12-8.

⁴⁰ BOA., DH/İ-UM, 20-18/12-8.

⁴¹ BOA, DH/ŞFR, 84/154.

Hükümet ve ordu mültecilerin beslenme sorununu çözebilmek için yurt genelinde iâşe merkezleri belirlemişti. Mülteci olduklarına dair kendilerine verilen belgelerle beslenme ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabileceklerdi⁴².

Mültecilerin sorunları ile ilgilenebilmek için maddi kaynağa da ihtiyaç duyulmaktaydı. Hükümet bu amaçla o günün zor şartları içerisinde “Aşair ve Muhacirin Müdiriyet-i Umûmiyesi” bütçesine ilave katkılarda bulunmaktaydı. Ancak ne kadar ek bütçe yapılırsa yapılsın, ayrılan para sorunların üstesinden gelmeye yetmemekteydi. Mültecilerin memleketlerine geri gönderilmesi sırasında da maddi boyut, her zaman en önde gelen sorunlar arasında yer alacaktı⁴³.

Ordu kumandanlığına danışmanlık yapmak görevlendirilmiş olan Hamid Bey, Rus istilasından kurtarılan bölgelerde mülkî idârenin kurulması yönünde yapılan çalışmaları 22 Mart 1918’de Dahiliye Nezâretine gönderdiği bir yazıyla değerlendirdi. Bu tarihe kadar görevlendirilmiş memurlar, görev yerlerine henüz gelemedikleri için idari işlerde büyük aksamalar yaşanmaktaydı. Mülkî idâre konusunda yeterince deneyimi olmayan birkaç kişinin çabasıyla da bu işler yürümemekteydi⁴⁴.

Jandarma ve polis teşkilâtının kurulması için yapılan hazırlıklar da henüz sonuç vermemişti. Alınan kararlara rağmen bu iki teşkilâtın kadrosu oluşturulamamıştı. Bu amaçla görevlendirilen memurlar da henüz görevlerine başlamamıştı⁴⁵. Gerek jandarma ve gerekse polis teşkilâtının bölgesel işlevi ve bu işlevle orantılı olan önemi dikkate alındığında, bu konudaki gecikmenin sebepleri üzerinde durularak, derhal çözüm üretilmeliydi.

Hamid Bey, güvenli bölgelere göç etmiş halkın, geri döndürülmeleri esnasında karşılaşılan büyük sorunlardan birisinin de beslenme konusu olduğuna dikkatleri çekerek, ambarlarda yeterince hububat olmadığından ötürü açlık felaketinin insanları tehdit ettiğini ifade etmekteydi⁴⁶. Bu durum I.Dünya Savaşı’nda yaşanan en büyük sosyal trajedilerden birisiydi. Ruslar tarafından işgal edildikten sonra bölge halkının evlerini terk etmesi ne kadar büyük sorunsaydı, onların geri dönmeleri de bir o kadar sıkıntı yaratmıştı. Trabzon’dan Van kadar büyük bir coğrafyada gerçekleşen bu askeri ve sosyal hareketlilik, bölgedeki bütün dengeleri alt üst edecekti.

⁴² BOA., DH/i-UM, 20-20/13-37.

⁴³ Düstür, Tertib-i Sâni, X, s.71.

⁴⁴ BOA, DH/ŞFR, 231/85.

⁴⁵ BOA, DH/ŞFR, 231/85.

⁴⁶ BOA, DH/ŞFR, 231/85.

Dahiliye Nezâreti tarafından Hamid Bey'e verilen cevapta; yukarıda belirtilen sorunlarla ilgili olarak, idarî teşkilât konusunda bölgenin tamamına yönelik resmi kararların -içerisinde Evliye-i Selâse'de dahil olmak üzere- Meclis-i Vükelâ'da alındığı ifade edildi. Özellikle bu kararnamenin birinci, dördüncü ve beşinci maddelerinin, kendisi tarafından ortaya konulan sorunların çözümüne yardımcı olacağı belirtildi. Ayrıca bu kararnamenin diğer maddelerinin de yapılacak işlemlerle ilgili açıklamalı bilgiler içerdiği üzerinde duruldu⁴⁷.

Birinci Madde'de ordu kumandanına yardımcı olmak üzere bir mülkî memurun tayini; Dördüncü Madde'de jandarma teşkilâtının yine ordu kumandanının yapacağı öneriler doğrultusunda oluşturulması; Beşinci Madde'de ise İstanbul polis kadrosundan buralara aktarma yapılamayacağından ötürü, memurların ordu tarafından karşılanması ve Maliye Nezâreti'nden bütçe aktarılması kararlaştırılmıştı⁴⁸.

Dahiliye Nezâreti bu arada durumun Hamid Bey'in ifade ettiği kadar olumsuz olmadığını da belirtmekten geri kalmamaktaydı. İyi işlerde yapılmaktaydı. Şayet kendisi yapılan resmi işlemleri kurallara uygun bir şekilde takip ederse, Trabzon ve Erzurum'da görev yapacak mülkî memurların büyük bir kısmının tayin işlemlerinin yapıldığını kolaylıkla tespit edebilecekti. Bu memurların sadece ulaşım sorunları halledilmeye çalışılmaktaydı⁴⁹. Ancak bölgenin tamamı göz önünde bulundurulduğunda sadece bu iki vilayet ile ilgili olarak memur tayininin kâğıt üzerinde bitirilmiş olması, sorunu çözmeye yetmemekteydi.

Hamid Bey'e yaptığı danışmanlık görevi hatırlatılarak, askeri yetkilileri yapılması gerekenler hususunda uyarması gerektiği belirtildi. Anlaşılacağı üzere, yetki en üst seviyede bulunan ordu kumandanındaydı. Bitlis dahil olmak üzere, Ruslar tarafından boşaltılan bölgelerde görev yapan jandarma kumandanları,

⁴⁷ BOA, DH/ŞFR, 231/85.

⁴⁸ Ruslar tarafından boşaltılan bölgelerle ilgili olarak Meclis-i Vükelâ, 30 Aralık 1918'de toplanıp gerekli kararları almıştı. Dokuz maddeden oluşan bu kararların diğerleri ise şunlardı. İkinci Madde: Dahili, Adliye ve Ziraat memurlarının derhal gönderilebilmeleri için ilgili kurumların gerekli hazırlıkları yapması; Üçüncü Madde: Adli işlere bakacak olan mahkemelerin kuruluşuna kadar davalara Divan-ı Harbi Örfilerin bakması ve adliye memurlarının buralara gönderilmesi mümkün olmazsa, Orduda bulunan adliye memurlarının terhis edilerek, görevlendirilmeleri; Altıncı Madde: Sağlık hizmetleri ile ordunun ilgilenmesi; Yedinci Madde: Zirai araç gereçlerin zaman kaybetmeksizin teminine çalışmak; Sekizinci Madde: Durum normale dönünceye kadar memur maaşlarına bir misli oranında ödenek ayrılması ve harcırah düzenlenmesinin yapılması; Dokuzuncu Madde: Nahiye Teşkilâtı'nın oluşturulmasının daha sonra belirlenecek bir tarihe bırakılması. (Eyyupoğlu, Elviye-i Selâse'de İdarî Teşkilatlanma, s.32,33.)

⁴⁹ BOA, DH/ŞFR, 231/85.

ordu kumandanının emri altında çalışmaktaydı. Bunlar hala eski görev yerlerinde bulunuyorlarsa ve alınan kararlara rağmen, görevlerini sürdürmeye devam ediyorlarsa; Hamid Bey'in ordu kumandanlığı nezdinde aracılık yaparak, bu jandarma kumandanlarının cephe kadrosundan düşülüp, mülkî teşkilât içerisindeki yeni görevlerine gönderilmeleri istendi. Polislerinde görevlendirilmelerinde aynı yolun takip edilmesi belirtildi⁵⁰.

Mülkî idâreden sorumlu olan memurların görev yerlerine varmasına kadar, idari sorumluluğun orduda olması gerekçesiyle, gündemden düşmeyen mültecilerin beslenme sorunlarının da ordu kumandanlığınca çözümlenmesi gerekmektedir. Bu konuda gösterilecek çabalar için gereken paranın savaş ödeneğinden karşılanması amacıyla Meclis-i Vükelâ'ca Harbiye Nezâreti'ne resmi izin verilmişti⁵¹.

Bölgede hububat sıkıntısı son aşamasına ulaşmıştı. Harbiye Nezâreti de uzun zamandır bu konu üzerinde çalışmaktaydı. Gösterilen gayretlere rağmen, bu gereksinim karşılanamıyorsa sorun, Harbiye Nezâreti ile ordu kumandanlığı arasındaki haberleşme eksikliğinden kaynaklanabilirdi. Dahiliye Nezâreti, Hamid Bey'in ordu kumandanını bilgilendirerek, onun Harbiye Nezâreti ile bağlantı kurması yönünde girişimlerde bulunmasını istemekteydi⁵².

Mültecilerin beslenme sorunu ordunun tek başına üstesinden gelebileceği bir sorun değildi. Bu yüzden 4 Nisan 1918'de "İaşe-i Umûmiye Kanunu" çıkarıldı. Harbiye Nezâreti'ne bağlı olmak şartıyla bir "İaşe Müdüriyet-i Umûmisi" kuruldu. I.Dünya Savaşı devam ettiği sürece ülkenin her kesiminin beslenme sorunu ile ilgili olarak, yurt içinde üretilen her tür ekmeçlik ve yemlik hububatın temini için bağlayıcı kararlar alındı. Gerekli görülen yerlerde bir "iaşe komisyonu" nun kurulması amacıyla yetki verildi. Bu komisyon, o bölgenin en büyük memurunun başkanlığında; bölgenin en üst rütbeli kumandanı, jandarma kumandanı, mal memuru, idare meclisi ile belediyeden seçilen iki kişiden oluşacaktı. Yapılan kanuna uymayanlarla ilgili olarak cezai işlemler sertleştirildi. Kanunun uygulanmasından da bütün memurlar sorumlu tutuldu⁵³.

Sağlık konusu da mülteciler açısından bu günlerde oldukça sıkıntı vericiydi. 1915'de yaşanan salgınlardan sonra sivil halk arasındaki salgın hastalıklarla mücadele görevi "Ordu Sıhhiye Riyâseti"ne verilmişti. Rus ordusunun işgal ettiği bölgeyi 1917'de boşaltmaya başlamasıyla birlikte,

⁵⁰ BOA, DH/ŞFR, 231/85.

⁵¹ BOA, DH/ŞFR, 231/85.

⁵² BOA, DH/ŞFR, 231/85.

⁵³ Düstür, Tertib-i Sâni, X, s.427-430.

mültecilerin memleketlerine dönmek üzere harekete geçmeleri üzerine, ordu kumandanlığı sivil halkın sağlığı ile yakından ilgilenmeye başlamıştı⁵⁴.

Güvenli bölgelere göç etmiş olan mültecilerin memleketlerine geri döndürülmeleri sırasında, göç bölgesinde salgın hastalıklar görülmüşse, buralardan sevkiyatın başlanması yasaklanmıştı. Sevkiyatına izin verilen kabilelerde, konaklama merkezlerinde sağlık kontrolünden geçirilecekti. Hasta olanlar da en yakın hastaneye gönderilecekti⁵⁵. Bununla birlikte konaklama merkezlerine gelen kabilelere, bit kontrolü ile birlikte çiçek aşısı da yapılmaktaydı⁵⁶.

Mültecilerin memleketlerine döndükten sonra iskânları konusunda da şu önlemler alınmıştı: Mültecilerin gereksinim duyacağı besin maddeleri, iaşe ambarlarından karşılanacaktı. Ordu tarafından kullanılan hayvanlar, zirai araç ve gereçler makbuz karşılığı verilerek karşılanmaya çalışılacaktı. Bu yapılırken, yardıma muhtaç kişiler gözetilerek, öncelik onlara verilecekti. Hükümet tarafından evleri inşa edilecek olan ihtiyaç sahibi kişilerin inşaat giderleri ile diğer harcamalar için belirlenecek miktarı taksitlerle ödemeleri uygun görülmüştü⁵⁷.

Rusların bölgeyi işgali sırasında savaş sebebiyle yıkılan köylerin yeniden inşası içinde yeni girişimler başlatılmıştı. Bu amaçla yurt dışındaki örneklerinde incelenmesi düşünülmekteydi. Özellikle savaş sonrası Almanlar tarafından Doğu Prusya'da inşa edilen köyler ile Pozen Eyaleti'nde Polonya göçmenleri için yapılan evler, yerinde görülmek istendi. Bu görev için dört müfettiş, dörtte memur seçilmişti⁵⁸. Ancak bu proje, savaşın genel seyri içerisinde uygulamaya konulamadı. Ülkenin imkânları da o gün itibarıyla buna uygun değildi. Mültecilerin beslenme sorununu çözmekte zorlanan hükümetin mali olanakları, yıkılan köyleri yeniden inşa etmeye de yetmeyecekti. Buna rağmen 12 Ocak 1918'de Aşâir ve Muhâcirin Bütçesi'nin iskân harcamaları faslına yüz milyon kuruş ilave yapıldı⁵⁹. Köylerin neredeyse tamamına yakınının zarar gördüğü bir bölge için ayrılan bu para da, yaşanan sıkıntıların üstesinden gelmeye yetmeyecekti.

⁵⁴ Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, Ankara, 2005, s.300.

⁵⁵ BOA., DH/İ-UM, 20-20/13-37.

⁵⁶ Tevfik Sağlam, Büyük Harpte 3.Ordu'da Sıhhi Hizmet, İstanbul, 1941, s.242-244.

⁵⁷ BOA., DH/İ-UM, 20-20/13-37.

⁵⁸ BOA., DH/İ-UM, 20-20/13-37.

⁵⁹ Düstûr, Tertib-i Sâni, X, s.71.

SONUÇ

I.Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusyası, yaşanan Sarıkamış mağlubiyetinden yaklaşık bir yıl sonra, başlattığı taarruzla Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını işgal etmişti. İşgal edilen yerlerden birisi de Bitlis'ti (3 Mart 1916). Cephenin genelinde III.Ordu ile II.Ordu Ruslara karşı birlikte konuşlanmışlardı. Geri çekilmenin yarattığı kargaşa ortamında hem askeri otorite zaafa uğramış, hem de yüzbinlerce insan, yaşam alanlarını terk ederek, daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmıştı. Bitlis, Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altındaki XVI.Kolordu tarafından kurtarılmıştı (8 Ağustos 1916). 1917'nin Mart ayında Rusya'da devrim başlayınca, Rus ordusu içinde artık savaş bitmişti. Kafkas Cephesi'nde Rus ordusu çözülmeye başladı. 18 Aralık 1917'de taraflar arasında Erzincan Mütarekesi imzalandı. Bu tarihlerde II.Ordu bölgesinde bulunan Bitlis'teki askeri birlikler, III.Ordu'ya bağlandı.

Çarlığın yıkılması Rus işgali altındaki bölgenin yeniden ele geçirilmesine fırsat vermişti. Ancak bölgedeki silahlı Ermeni birliklerinin yarattığı terör, yaşanan sıkıntıları facia boyutuna erdirmişti. Bu şartlar altında Osmanlı Hükümeti, işgalden kurtarılan yerlerde idarî teşkilâtı yeniden kurmak için harekete geçti. Konu ile ilgili olarak III.Ordu Kumandanı Vehib Paşa'nın görüşleri alındı. Hükümet bölgede öncelikle sıkıyönetimin ilanı, adliye teşkilâtının kurulması, polis ve jandarma teşkilâtının yeniden yapılandırılması, memur kadrosunun oluşturulması ve büyük bir sorun olan mültecilerin memleketlerine dönmesi konularında önlemler almak için çalışmalar başlattı. Bölgede durum normale dönüp, devlet kurumları tamamen kuruluncaya kadar, mülkî idâre konusundaki yetki ordu kumandanlığına bırakıldı. Bu geçiş döneminde III.Ordu Kumandanlığı'na yardımcı olmak üzere, mülkî idâre konusunda yetkili bir kişinin görevlendirilmesine karar verildi. Dahiliye Nezâreti, Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umûmisi Kapancızâde Hamid Bey'in ataması yapıldı. Hamid Bey, III.Ordu Kumandanı Vehib Paşa ile birlikte çalışacaktı. Suşehri, Erzincan, Erzurum ve Trabzon'da bulunduğu sırada, bölgenin idari yapılanması ile ilgili gözlem ve görüşlerini gerek ordu kumandanlığı ile gerekse de Dahiliye Nezâreti ile paylaştı. Bitlis, Diyarbakir, Musul ve Mamuratü'l-Aziz (Elazığ) vilayetlerini her ne kadar ziyaret edememiş olsa da resmi kaynaklardan edindiği bilgiler doğrultusunda, danışmanlık görevini yerine getirmeye çalıştı.

Öncelikli olarak sıkıyönetim ilan edildi. Yapılan kanun değişikliği ile mülkî idarenin sorumluluğunda olan görevler ve ona bağlı olan güvenlik güçleri, ordu kumandanlığına bağlandı. Adli teşkilâtın oluşturulmasına kadar, askeri yargı kurumlarından faydalanılması kararlaştırıldı. Bu sırada adlî kadroların oluşturulması için de ordu bünyesinde girişim başlatıldı. Mahkemelerin kurulmasından sonra ne surette çalışacağına yönelik düzenlemeler yapıldı.

Jandarma ve polis kadrosu da ordunun imkânları ile çözülmeye çalışıldı. Tayin olunacak memurların alacağı ödenek ve yol giderlerinde değişiklikler gündeme geldi. Bölgenin tamamını ilgilendiren mültecilerin memleketlerine geri döndürülmesi ile ilgili olarak, bir talimatname hazırlandı.

Hükümet tarafından yukarıda alınan kararların büyük bir kısmı süreç içerisinde uygulamaya konulamadı. Hamid Bey tarafından Dahiliye Nezâreti'ne bu konu da bilgilendirilmedi bulunuldu. Mülkî idare ile ilgili kurum ve kadroların kurulmasında büyük zorluklarla karşılaşıldı. Özellikle mültecilerin yaşadığı sorunlar, ordu kumandanlığının tek başına üstesinden gelebileceği bir konu değildi. Buna rağmen hükümet mülkî idarenin yeniden kurulması ile ilgili yeni kararlar almaya devam etti. Süreç Osmanlı Devleti'nin aleyhine işlemekteydi. I.Dünya Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması, yapılan çalışmaların yarıda kalmasına sebebiyet verdi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütârekese, askeri ve idari açıdan yeni sıkıntıların habercisi olacaktı.

BİBLİYOGRAFYA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Düstûr, Tertib-i Sâni, X, İstanbul, 1928
Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, I, İstanbul, 1992.
Keykurun, Naki, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar 1905-1920, Ankara, 1998.
Pomiankowski, Joseph, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, İstanbul, 1997.
Armaoğlu, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1918, Ankara, 1988.
Atnur, İbrahim Ethem, Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan 1918-1921, Ankara, 2001.
Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, III/4, Ankara, 1991.
Belen, Fahri, 20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 1973.
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, I, Ankara, 1993.
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II, Ankara, 1993.
Dündar, Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası, İstanbul, 2001.
Eken, Halit, Kapancızade Hamid Bey, İstanbul, 2008.
Eyyupoğlu, İsmail, Elviye-i Selâse'de İdarî Teşkilatlanma 1918-1921, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003.
Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, I, Ankara, 2002.
Kılıç, Selami, Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998.
Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Ankara, 1954.
Özdemir, Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, Ankara, 2005.
Sağlam, Tefvik, Büyük Harpte 3.Ordu'da Sıhhi Hizmet, İstanbul, 1941.
Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/6, Ankara, 1996.

ABSTRACT

THE PREPARATIONS MADE FOR ESTABLISHING OF ADMINISTRATIVE ORGANISATION IN BITLIS PROVINCE (1918)

In March 1917, Once revolution commenced in Russia, the war ended for Russian Army. In Caucasus Front, Russian Army became to divide on 18 December 1917 Erzincan Armistice was signed by both sides. The collapse of Tsarist provided to be re-obtained the region Russian Invasion. Ottoman Government attempted in the regions get rid of invasion to re-establish administrative organisation. In this transition period, it was decided that an other person should be appointed to civilian administration incase it may help for III.Army Command. Kapancızâde Hamid Bey was appointed to General Directorate of Detection Council of Interior Ministry.

Hamid Bey would work with Vehib Pasha, The Commonder of The Third Army. Firstly, to declared a state of siege. With the changing of law, the duties under the responsibility of civilian administration and security powers under its orders were assigned to army commander. Until formation of justice organizations. It was determined to be taken advantage of military justice organisations. Meanwhile, Attemption was commanced in order for justice staff to be formed. After the formation of the courts, some regulations were done about how to work. The staff problem gendarmerie and police was tried to be solved with the help of the Army some change in the payments and travel expenses of the officials who will be appointed was taken to the agenda. An order about return to their countries of the immingrants was held.

Most of the decisions taken by government mentioned above wasnt put in to effect. The existed a great of civilian administration difficulties about formation of staff.

Key Words: First World War, Bitlis, Administrative Organization, Hamid Bey, Vehib Paşa

ÖZET

1917'nin Mart ayında Rusya'da devrim başlayınca, ordu içinde artık savaş bitmişti. Kafkas Cephesi'nde Rus ordusu çözülmeye başladı. 18 Aralık 1917'de taraflar arasında Erzincan Mütârekesi imzalandı. Çarlığın yıkılması Rus işgali altındaki bölgenin yeniden ele geçirilmesine fırsat vermişti. Osmanlı Hükümeti işgalden kurtarılan yerlerde idari teşkilatı yeniden kurmak için harekete geçti. Bu geçiş döneminde III.Ordu Kumandanlığı'na yardımcı olmak üzere, mülkî idâre konusunda yetkili bir kişinin görevlendirilmesine karar verildi. Dahiliye Nezâreti, Heyet-i Teftişîye Müdür-i Umûmisi Kapancızâde Hamid Bey'in ataması yapıldı.

Hamid Bey, III.Ordu Kumandanı Vehib Paşa ile birlikte çalışacaktı. Öncelikli olarak sıkıyönetim ilân edildi. Yapılan kanun değişikliği ile mülkî idârenin

sorumluluğunda olan görevler ve ona bağlı olan güvenlik güçleri, ordu kumandanlığına bağlandı. Adli teşkilatın oluşturulmasına kadar, askeri yargı kurumlarından faydalanılması kararlaştırıldı. Bu sırada adli kadroların oluşturulması için de ordu bünyesinde girişim başlatıldı. Mahkemelerin kurulmasından sonra ne surette çalışacağına yönelik düzenlemeler yapıldı. Jandarma ve polis kadrosu da ordunun imkânları ile çözülmeye çalışıldı. Tayin olunacak memurların alacağı ödenek ve yol giderlerinde değişiklikler gündeme geldi. Bölgenin tamamını ilgilendiren mültecilerin memleketlerine geri döndürülmesi ile ilgili olarak, bir talimatname hazırlandı.

Hükümet tarafından yukarıda alınan kararların büyük bir kısmı süreç içerisinde uygulamaya konulamadı. Mülki idare ile ilgili kurum ve kadroların kurulmasında büyük zorluklarla karşılaşıldı.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Bitlis, İdâri Teşkilat, Hamid Bey, Vehib Paşa